

הרהורים למקרא "קופסה שחורה" לעמוס עוז

גילה רמרז-ראון

קיצוניותם. הצבר שהופיע ב"ארצות התן", או בן־דמותו או בן־מחזורו, התבגר, ועתה הוא אב. האב, פרופסור אלכסנדר גרעון, הופך את מציאותו למוקד ההתבוננות העצמית על דרך המחקר האקדמי. נושא מחקרו הוא "האלימות הנואשת – מחקר בקנאות השוואתית". וכך, הישראלי היושב בחו"ל מנסה באמצעות מחקריו להגיע לסוד קיומו ועצמיותו.

בנו, הנער בועז, אשר לו מתכחש אלכסנדר גרעון בראשית הרומאן ואשר בסופו של הרומאן הוא מתאחד אתו, כמוהו כבן בנובלה של א.ב. יהושע "שתיקה הולכת ונמשכת של משורר", מטייט, כותב עברית דלה בשגיאות גסות.

הספרות הישראלית מיזהר המוקדם ועד יעקב שבתאי ודוד גרוסמן שואלת לטיבו של הצבר. יצחק שנהר שאל לצביונה של האומה, שאלה זאת לא נשאלת עוד. עמוס עוז, אולי יותר מכל סופר ישראלי אחר נתן לנו גלריה מגוונת של אספקטים שונים בדמות הצבר. נקודת הראות האירונית היתה קבועה אך העיצוב, אירוני ככל שיהיה, הורה על קווים שונים בדמות ועל מגבלותיה.

עוז, בדרכו, חושף את דמות הצבר ומציגו כדמות נעדרת מימד רוחני, אינטלקט-טואלי, כל זאת חרף רקעו ורקע אבותיו וחרף מאמציהם לעשותו בדמותם. ברומאן קופסה שחורה מביא עמוס עוז דברים אל

מתמדת בספרות העברית ובספרות הישראלית. בועז, הבן, דוחה כל קיום שיש עמו קשר לטופס, לאידאולוגיה או לכל דבר המצוי מעבר להווה הנוכח. אבדן טופס-חיים וחיפוש אחר טופס אחר ממקדים את בעיית ההגדרה העצמית של הישראלי הצעיר אשר כל עבר נראה לו מתנה ומגביל. ועם זאת ברור כי הצורה האפיסטולרית, רומאן הבנוי על חליפת מכתבים, כיסוד המכונן הבלעדי של הרומאן קופסה שחורה מעיד על חשיבותן של המלים. שני האבות קשורים בכתיבה, האב כחוקר, והאב-המאמץ כמורה, הטיוטות של מחקרי האב, כמברקים הגודשים את הרומאן מורים על חשיבות וכֶּשֶׁל המלה. שתי דמויות מרכזיות אחרות, בועז הבן, מספק את העילה לרומאן ואילנה האם, הבונה את הקרקע למתרחש, דבר אין להם עם כתיבה.

בעיית כל הבוגרים הוא בועז, בנם של אילנה ואלכס הכופה, מבלי דעת, על הבוגרים התבוננות נוספת בחייהם ובוודאיותיהם. הוא אינו נכנע לכסף המורעף עליו באמצעות אביו עתיר הנכסים ובאמצעות אביו-מאמצו עליו מרעיף האב ממון ללא גבול.

בין אביו הביולוגי הכותב למעשה את חורבנה של מדינת ישראל, כשהקופסה השחורה היא מטאפורה לה, לבין אביו המאמץ ולרכוש קרקעות אל מעבר לגבול הירוק, נמצא הבן החוזר אל נחלת סבו. הסב נמצא במוסד על הכרמל כשהוא ממלל את חייו כתסריט שהוא עצמו יצר ועיצב. בועז דוחה את שני המודלים האבהיים ורוצה ליצור את עצמו מתוך עצמו, ולא מתוך מכיתות עבר שבור.

האם קיים טופס לגבי בועז? הטופס הוא

אך בעוד הבן ביצירת יהושע מנסה באמצעות המלה להגיע לעצמותו כשכתבי אביו מודל הם לו, הרי בועז, אחר מסע קל של עבריינות-נוער שב לנחלת סבו והוא משקם את הריסותיה. ואילו האב, אלכס גדעון-גודונסקי, שב ארצה לשכב עם אבותיו. אם האב ב"שתיקה..." נוטש את בנו ומפקירו לחיי מוגבלות נפשית ופיזית, הרי האב בקופסה שחורה, החוזר ארצה אכול סרטן מחזר אחר בנו נעדר המָסָר המילולי, ונהנה מכך שבנו הצעיר נושא על כפיו את גופו הקלוש כשהוא מעלהו במדרגות הבית.

הבן בעל האבות הכפולים הופיע כבר בספרות הישראלית. דוגמה אחת היא הנובלה "הפרדס" מאת בנימין תמוז. לבן שני אבות, אב ערבי ואב עברי, הזהות האבהית אינה ברורה. גם לבעז שני אבות: אביו מולידו אשכנזי חילוני בן הארץ, ומיכאל סומו, יליד אלג'יריה, דתי, בעל אימו ואביו-מאמצו. בועז, גידול פרע, מוותר בסופו של הרומאן על שני האבות המנסים כל אחד בדרכו לקנות את לבו כשהם משפיעים עליו רוב ממון. הוא, כגיבור מנוחה נכונה, חייב לצאת מן המסגרת כדי למצוא את מקומו, אך הוא אינו יוצא לערבה או למדבר, הוא חוזר ישירות לקרקע אבות.

הצבר הצעיר בוחל באביו הצבר, האב אשר אינו מצליח להנחיל לבנו אפילו כתיבה תמה. הבן עצמו מוצא עצמו בעבודת כפיים ובוותור על מימד רוחני מוצהר. הוא רוצה לשפר את לשונו ואולי אף להבין סודן של מלים אשר שני אבותיו, כפי הנראה, הצליחו לזייף בצורה כה כואבת.

הבנים המואסים באבותיהם הם נוכחות

מיזוג בין תורת א.ד. גורדון נעדרת-מלל ואידיאולוגיה לבין קומונה ראשונית בה איש הישר בעיניו יעשה. ואמנם בועז אוסף סביבו חבורה של תמהונים-זרוקים הבונים ומשקמים את הנחלה יחד. הטופס הפיזי היחיד המצוי בידיו הוא מה שהוא קורא 'ספר שפה' בשם "דקדוק הפה והאוזן".

מול ערירותו נעדרת החום ומשוללת החמימות של אלכס מופיע הבן כאל פרוץ צעיר, השולט, כסבו בשעתו, בקומונה מסביבו. היחס אל הכל, כולל ערבים, הוא פתוח-הומאני ובעיקר בלתי מתערב.

האלימות מאפיינת את בועז, אך היא מצוייה באביו ובסבו ואף באימו. האב,

אשר באחת ממלחמות ישראל השליך שלושה רימוני יד לבונקר מלא מצרים ואשר הרג בזדון גמל תועה (מזכיר את הרג הכלב בסיפורי יזהר 'לילה בלי יריות' ו'מסע אל גדות הערב'), מקדיש את מחקריו לאלימות. הסב היה איש שררה אלים וגבר כובש, האם, הזונחת את בעלה מיכאל סומו ומצטרפת אל הבן והבעל-לשעבר בנחלה, אף היא מצטיינת באלימות. כאשר בעלה חולה על סף המוות, והוא אינו נשמע לה, היא מכה בו.

מול התמימות של מיכאל סומו והעקרות הרוחנית של אלכס גדעון, נראית הברבריות של הבן כנאורה. מסקנתו של עז היא כי " כל החשבון עוד לא נגמר".